
MATERIALE SHKENCORE E KUMTESA

EDMOND MALAJ

DY MONOGRAFI TË PANJOHURA GJERMANE TË GJYSMËS SË PARË TË SHEKULLIT XIX MBI FIGURËN E SKËNDERBEUT

Në këtë referat bëhet fjalë për dy monografi mbi Skënderbeun, të cilat i përkasin historiografisë gjermane. Titulli i monografisë së parë që do të trajtohet është “*Gjergj Skënderbeu paraardhës me fat i Ali Pashës së Janinës*” (*Georg Skanderbeg, glücklicher Vorgänger des Ali Pascha in Janina*), ndërsa i monografisë së dytë “*Gjergj Kastrioti, një skicë e një bote të përparme që ofron një krahasim me të sotmen*” (*Georg Kastriotto. Eine biographische Skizze der Vorwelt, Vergleichung mit der Gegenwart darbietend*).

Këto monografi u shkruan në gjysmën e parë të shek. XIX dhe janë të panjohura për studiuesit, sidomos për shqiptarët, në veçanti. Të dhënat e para mbi tekstet e këtyre monografive jepen në vitin 1969 nga studiuesi gjerman Gerhard Grimm në artikullin me titull “*Deutsche Skender-Beg-Monographien*”¹ në të cilin paraqitet edhe një përmbajtje e shkurtër e këtyre veprave. Përveç kësaj ato përmenden si tituj dhe në bibliografinë e vitit 1881 të Georg Petroviqit “*Scanderbeg*”², në bibliografinë me titull “*Gjergj Kastrioti Skënderbeu. Bibliografi, 1454-1835*”³, të autorëve Jup

¹ Gerhard Grimm, “*Deutsche Skender-Beg-Monographien*”, në *Studia Albanica Monacensia*. In Memoriam Georgii Castriotae Scanderbegi 1468-1968, München: Rudolf Trofenik, 1969. (=Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients. Bd. VIII.), f. 87-121.

² Georges T. Pérovitch, *Scanderbeg (Georges Castriota)*. Essai de bibliographie raisonnée. Ouvrages sur Scanderbeg écrits en langues française, anglaise, allemande, latine, italienne, espagnole, portugaise, suédoise et grecque et publiés depuis l’invention de l’imprimerie jusqu’ à nos jours. Paris: Ernest Leroux, 1881, f.108, 110.

³ Kasem Biçoku & Jakup Kastrati, *Gjergj Kastrioti Skënderbeu. Bibliografi, 1454-1835*, vëll. I, Biblioteka Kombëtare, Tiranë: 1997, f. 323, 336.

Kastrati dhe Kasem Biçoku, Megjithatë kjo është hera e parë, ku këto dy monografi po prezantohen shkurtimisht edhe në gjuhën shqipe.

I

GJERGJ SKËNDERBEU PARAARDHËS ME FAT I ALI PASHËS SË JANINËS Monografi e Gotfried Wilhelm Becker, 1821

Dy fjalë rreth autorit

Përsa i përket autorit Gotfried Vilhem Beker (Gotfried Wilhelm Becker) (1778-1854) mësojmë se ishte mjek nga profesioni dhe krahas punës si i tillë merrej edhe me përkthime, kryesisht nga anglishtja dhe frëngjishtja.⁴ Vilhem Beker (*Wilhelm Becker*) u lind më 22 shkurt 1778 në Lajpcig. Aty ai studioi mjekësinë dhe mori titullin *Doktor* në moshën 25-vjeçare. Librat dhe broshurat e tij u botuan disa herë. Në tekstet e tij ai jep këshilla se si mund ta mbash veten të ri dhe në formë, për gratë shtatzëna ai jep shumë këshilla dhe sqarime, dhe ka madje dhe këshilla se si mund të lehtësohet reomatizma, se si mund të shërohen sëmundjet seksuale dhe në mënyrë të shpejtë sëmundjet e syve. Që nga viti 1812, ai shkruajti tekste me sfond historik.⁵ Becker vdiq më 17 janar 1854 në vendlindjen e tij, Lajpcig.

Vepra

Monografia “*Gjergj Skënderbeu paraardhës me fat i Ali Pashës së Janinës*” (*Georg Skanderbeg, glücklicher Vorgänger des Ali Pascha in Janina*)⁶ e Gotfried Wilhelm Becker-t është botuar për herë të parë në vitin 1813 në disa pjesë në revistën berlineze “*Der Freimüthige*” me titull “*Gjergj Skënderbeu dhe Murati*” (*Georg Skanderbeg und Amurath*). Disa vite më vonë, më 1821 ajo është botuar edhe si libër më vete me

⁴ Të dhënat biografike nga: G. Grimm, “Deutsche Skender-Beg-Monographien ...”, f. 90.

⁵ Ndër të tjera këtu mund të përmendim edhe historinë e Frederikut II të Prusisë: Gottfried Wilhelm Becker, *Geschichte Friedrichs des Grossen*, Leipzig: Thomas, 1846.

⁶ *Georg Scanderbeg. Glücklicher Vorgänger des Ali Pascha von Janina*, Von *r, Leipzig: Erns Klein 1821. (Në vijim cituar si: W. Becker, *Georg Scanderbeg...*, f.)

titullin që përmendëm më lart. Dhe pikërisht këtij botimi të dytë në formë monografie do t'i referohemi edhe në këtë kumtesë.

Për këtë studim Bekerit u mundua që të krijonte një përfytyrim të vendit të ngjarjeve, duke lexuar udhëtim-përshkrimet e Pukvilit (Pouqueville)⁷, të cilat në atë kohë duhet të kenë qenë të njohura edhe në Gjermani. Duhet të theksojmë këtu që viti i botimit përkon me rënin e udhëheqësit të revolucionit grek Aleksander Ypsilantis në Moldavi më 6 mars 1821⁸, pra në një kohë kur revolucioni kishte kohë që kishte filluar. Megjithatë, edhe pse vepra është shkruar në një periudhë, kur në vendet gjermanishtfolëse ishte përhapur një lloj filohelenizmi për shkak të luftës për liri që po bënin grekët kundër osmanëve, kjo vepër duket se nuk ka të bëjë direkt me këtë rrymë. Autori, mesa duket, kishte hasur rastësisht në figurën e Skënderbeut, i është dukur interesante dhe vendosi të shkruajë këtë studim.⁹

Vepra e Bekerit përbëhet nga 128 faqe, në të cilat paraqitet jeta e Skënderbeut, e treguar nga autori në formë të lirë. Kjo vepër në fakt i ngjet më tepër një romani historik sesa një monografie të mirëfilltë studimore historiografike, megjithatë nuk mund ta quajmë roman të mirëfilltë ngaqë i mungon stili dhe ana artistike, të cilat do ta kishin radhitur këtë monografi në rendin e veprave letrare. Autori megjithatë e plotëson veprën e tij me shumë monologë, dialogë dhe me të dhëna që vijnë nga vetë pena e tij. Përveç kësaj, skenat e ndryshme të betejave dhe

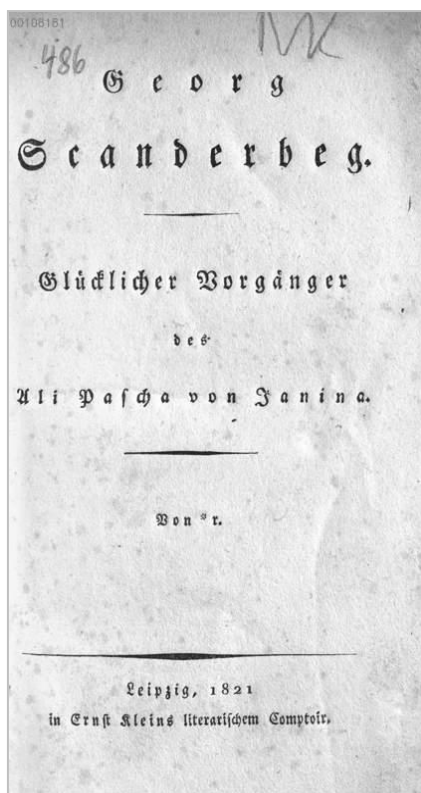

Fig. 1: Frontespici i veprës “Georg Skanderbeg, glücklicher Vorgänger des Ali Pascha in Janina” të Gotfried Wilhelm Becker

⁷ G. Grimm, “Deutsche Skender-Beg-Monographien ...”, f. 119.

⁸ Po aty, f. 94.

⁹ Po aty.

përshkrimet janë shpeshherë shumë të detajuara dhe plot ngjyra. Një problem tjetër i veprës, që e s'kualifikon atë nga repertori i monografive të mirëfillta historike dhe e radhit më tepër tek veprat letrare, është mosdhënia e datave të ngjarjeve, duke mos vënë as vitet. Ai e bën këtë vetëm në disa raste, siç do ta shohim edhe më poshtë.

Problem tjetër i kësaj vepre janë pasaktësitë e shumta që hasen në të gjithë tekstin e saj, qoftë ato historike apo gjeografike, si p.sh., kur Mehmeti II paraqitet si i lindur nga e bija e despotit serb, me të cilën Murati II ishte martuar në një moshë të avancuar tashmë.¹⁰ Po ashtu, kur përmend një kështjellë të fortifikuar të Skënderbeut në kufijtë e territoreve të tij, të quajtur "Modaissa"¹¹. Këtë emër autori ose e ka lexuar gabim në ndonjë vepër tjetër ose e ka nga mendja e tij, pasi një kështjellë e tillë nuk mund të identifikohet.

Autori nuk i përmend burimet që ka përdorur për punimin e tij, por në të duket qartë influenca e Marin Barletit, veprën e të cilët ai duhet ta ketë njohur nga përkthimi dhe përpunimet e shumta, që ekzistonin tashmë në fillim të shek. XIX. Influenca e Barletit, ndër të tjera, duket qartë edhe në rastet e betejave, në të cilat ushtria e vogël e Skënderbeut dilte me pak të vrarë, ndërsa ushtritë e mëdha turke krejtësisht të shpartalluara, me shumë të rënë, të zënë rob dhe me të tjerë që ia mbathin nga sytë këmbët.

Megjithatë, autori shprehet kritik në lidhje me historitë e shkruara mbi Skënderbeun që kishin arritur deri në atë kohë, sepse vëren se në historinë e Skënderbeut ka mjaft kontradikta dhe pika të errëta dhe se shkrimtarët të cilët tregojnë rreth bëmave të tij nuk korrespondojnë të gjithë me njëri-tjetrin.¹² Si rrjedhim, autori i drejtohet lexuesve, të cilët në këtë skicë mund të gjejnë shumë gjëra ndryshe nga sa i kishin lexuar, që të ishin të sigurt, pasi nga kaosi i të dhënave autori ishte përpjekur që të gjente gjithmonë fillin, duke u bazuar në arsye.¹³

Pra, si konkluzion mund të themi që kjo monografi qëndron midis dy zhanreve, pra midis romanit historik dhe një monografie studimore historike që duhet të ketë pasur rëndësinë e vet sidomos për lexuesin e zakonshëm, sepse në gjysmën e parë të shek. XIX pasqyrohet si vepër e

¹⁰ W. Becker, *Georg Scanderbeg...*, f. 62.

¹¹ Po aty, f. 63.

¹² Po aty, f. 113.

¹³ Po aty.

botuar në disa revista dhe leksikone të kohës.¹⁴ Tani le t'i hedhim një vështrim veprës, duke u përqendruar, qoftë në portretizimin e Skënderbeut, apo në paraqitjen e shqiptarëve.

Historia e Skënderbeut fillon me mësymjet e para të osmanëve me në krye Muratin II në Shqipëri, të cilat sipas autorit kishin ndodhur në vitin 1413. Gjoni, i ati i Skënderbeut e parandien rrezikun dhe ngaqë nuk i vjen ndihmë askush pranon vasalitetin ndaj sulltanit, mban edhe më tej mbretërinë e tij, dhe si garanci besnikërie jep si pengje djemtë në oborrin turk. Gjoni që në fillim paraqitet si mbret i shqiptarëve.¹⁵

Gjergji rritet në kushte të tjera dhe merr më vonë emrin Skanderbeg (Iskenderbegi) që do të thotë Aleksandër, pasi u rrethpre për t'u bërë mysliman, gjë që ndodhi kundër premtimit të Muratit. Por sipas autorit, vetë Aleksandri i Madh nuk i dha kaq shumë nder emrit të tij sa i dha ky djalë shqiptar.¹⁶

Cilësitë fizike dhe shpirtërore të Skënderbeut i bien menjëherë në sy sulltanit. Skënderbeu ia fiton zemrën, duke u bërë shumë shpejt i besuar i tij. Skënderbeu përshkruhet me epitete të tilla si “*truphollë si një bredh*” (*schlank wie eine Tanne*), “*i lulëzuar, porsi një shegë*” (*blühend wie ein Granatapfel*) dhe “*i fortë si një Herkul*” (*stark wie ein Herkules*), me sytë e tij të zjarrtë por me shikim të butë i jepte kënaqësi Muratit.¹⁷

Krahas këtyre vetive, autori i atribuon Skënderbeut edhe aftësi intelektuale. Skënderbeu ishte personi që e nxirrte sulltanin nga vështirësitë para të dërguarve që vinin nga Persia, Azia, Hungaria, Italia dhe Greqia, sepse ishte pikërisht ai që përkthente e “deshifronte” fjalimet e tyre dhe u kthente përgjigje në gjuhët përkatëse.¹⁸

¹⁴ *Leibziger Zeitung*. Beilage zu Nr. 73. Montags den 15. April 1822, f. 794; *Allgemeiner Anzeiger und nationalzeitung der Deutschen*. Der öffentlichen Unterhaltung über gemeinnüttyige Gegenstände aller Art gewidmet. Zugleich Allgemeines Intelligenz=Blatt zum Behuf der Justiz, der Polizey und der bürgerlichen Gewerbe. Einundzyanzigste Band. Jahrgang 1821. Gotha: Becker 1821, f. 1435; *Literarisches Conversations=Blatt für das Jahr 1825*. Erster Band: Januar-Juni. Leipzig: F. A. Brockhaus 1825, pa numër faqeje; *Intelligenz=Blatt* Nro. 45, 1822, në *Morgenblatt für gebildete Stände*. Sechszehnter Jahrgang 1822. Juli. Stuttgart und Tübingen: Gott'sche Buchhandlung 1822, f. 177; etj.

¹⁵ W. Becker, *Georg Scanderbeg...*, f. 5.

¹⁶ *Po aty*, f. 6.

¹⁷ *Po aty*.

¹⁸ *Po aty*.

Duke ndjekur këshillën e sulltanit, që i thotë Skënderbeut “*bëhu edhe një luftëtar i zoti*”, ai i përvishet punës me zell, duke e kaluar ditën me kalërim e stërvitje dhe duke u treguar më i zoti se të tjerët në lloje të ndryshme armësh. Sipas autorit, Skënderbeu kishte në krah një shenjë lindjeje në formë shpate, që do të thoshte: “*fati mua më ka krijuar për luftë dhe fitore*”¹⁹. Me të vërtetë shumë shpejt ai filloi të fitonte jo vetëm në lojëra, por edhe në luftëra të vërteta.

Pa mbushur moshën 18 vjeç, Murati e bën Skënderbeun sanxhakbej dhe në krye të një ushtrie prej 500 kalorësish e dërgon në një krahinë të Anadollit e më vonë në Azi, për të nënshtuar princër të ndryshëm, që dilnin kundërshtarë. Prej andej Skënderbeu kthehej me flamuj të vendeve që i ishin nënshtuar me paqe apo me luftë, dhe me pasuri të shumta të cilat heroi nuk ngurronte t’i shpërndante, pa parë interesin e tij vetjak.²⁰ Autori në këtë pikë i jep heroit edhe një virtut tjetër: bujarinë.

Përsa i përket rinisë së tij të hershme në Perandorinë Osmane autori përmend disa duele, burim të dhënash për të cilat duhet të jetë Barleti, por në vepër Becker nuk përmend nga i ka marrë. P. sh., në Adrianopojë kemi duelin kundër tatarit me të cilin Skënderbeu ndeshet brenda një grope²¹, i zhveshur dhe i armatosur vetëm me një kamë, më tej diku në Azinë e Vogël përshkruhet dueli kundër dy persëve, kokat e të cilëve Skënderbeu ia vendos sulltanit tek këmbët e divanit.²²

Prishja e Skënderbeut me sulltan Muratin ndodh pas vdekjes së të atit, Gjonit dhe për këtë ngjarje autori jep vitin 1432. Si shkak që nuk iu dhanë Skënderbeut trojet dhe fronit atëror nga ana e sulltanit, autori supozon se, Murati kishte frikë se mos ky djalosh trim, atje në një qoshe të largët të perandorisë, nuk do t’i qëndronte më besnik. Si rrjedhim, ai do ta kishte të vështirë t’i kishte përsëri në dorë ato territore, prandaj nuk e emëron Skënderbeun në krye të tyre, edhe pse ai e dëshironte një gjë të tillë.²³

Marrëdhënia konfidenciale ndërmjet Skënderbeut dhe sulltanit shkatërrohet edhe si rrjedhojë e vrasjes së vëllezërve të tij. Ai u mundua të jetë gjoja i pikëlluar dhe ngushëllues ndaj Skënderbeut, i cili e shihte veten të detyruar që të vendoste maskën e shtirjes dhe të intrigave, duke i

¹⁹ “*Ich bin zum Kampf und Sieg bestimmt*”. Po aty, f. 7.

²⁰ Po aty, f. 7-8.

²¹ Po aty, f. 8-9.

²² Po aty, f. 9-10.

²³ Po aty, f. 11.

shfaqur edhe më pas sulltanit gjoja devotshmërinë dhe besnikërinë karshi tij, qoftë me vepra, qoftë me shprehje të tilla si: *“Tek ti, - i thotë duke i puthur kaftanin – gjej unë përsëri qoftë atdheun, qoftë vëllezërit e mi”*²⁴. Rasti i shkëputjes nga sulltani erdhi me shpërthimin e luftës ndërmjet turqve dhe hungarezëve në vitin 1443. Skënderbeu largohet me 300 luftëtarë duke marrë me forcë nga sekretari i sulltanit edhe fermanin që i duhej për të shtënë në dorë kështjellën e Krujës, populli i së cilës e pret Skënderbeun me gëzim të madh dhe e ndihmon në marrjen e qytetit.²⁵

Këtu fillon epopeja skënderbegiane kundër turqve, e cila nis me luftën që Skënderbeu me 15 000 trupa bën kundër ushtrisë së Ali Pashës me 40 000 të tillë. Muratit i ish in dashur gjashtë muaj që ta mblidhte e ta niste këtë ushtri, kurse Skënderbeut iu deshën vetëm 6 orë, që ta mundte dhe ta shpërndante.²⁶ Gjatë kësaj beteje del në pah dëshira dhe nevoja e Skënderbeut për të ngrënë e për të pirë shumë, sepse sipas tij *“Guximi dhe trimëria janë në stomakun plot”*.²⁷ Nuk mungojnë në këtë vepër edhe të dhëna mbi luftën kundër Vladislavit të Hungarisë, aleancën e Skënderbeut me të dhe pengesën që i bëhej nga despoti i Serbisë, i cili i kishte dhënë Muratit vajzën e tij për grua.²⁸

Pas dy luftërave kundër trupave plaçkitëse të Mustafa Pashës dhe pas luftës kundër venedikasve për kështjellën e Danjës, niset kundër Skënderbeut vetë sulltan Murati me një ushtri prej 150 000 trupash, dhe që në fillim e bën të dukej si *“luftën e një xhuxhi kundër një gjiganti”*.²⁹ Pararoja e kësaj ushtrie arrin më 13 maj 1449 para mureve të Sfetigradit, kurse vetë sulltani me pjesën tjetër të ushtrisë, një ditë më pas. Lufta ndërmjet shqiptarëve dhe turqve bëhet e egër, dhe trupat e Skënderbeut luftojnë, jo sikur të ishin 10 000, por sikur të ishin dhjetëfishi. Megjithatë, kështjella pushtohet për shkak të helmimit të ujit të pusit me anë të një qeni të ngordhur që e kishte hedhur brenda një qytetar i pabesë. Edhe në këtë pikë ndikimi i historisë së Barletit është i padiskutueshëm, sepse autori në paraqitjen e këtyre ngjarjeve bazohet në burimet e historianit shkodran.

²⁴ *“In dir”, sagte er, ihm den Kaftan küssend, “finde ich Vaterland und Brüder wieder”.*

Po aty, f. 13.

²⁵ *Po aty*, f. 16-18.

²⁶ *Po aty*, f. 24-28.

²⁷ *“Der Muth sitzt im Magen”.* *Po aty*, f. 27.

²⁸ *Po aty*, f. 30.

²⁹ *Po aty*, f. 44-45.

Mbrojtësit e krishterë të kështjellës, me gjithë përbetimet e Porlatit (Perlatit), më parë preferonin të vdisnin nga etja se të pinin nga ai ujë, edhe pse pusi ishte pastruar.³⁰ Ushtria mbrojtëse, pasi dorëzon kështjellën, lihet të shkojë e lirë. Në këtë luftë merr pjesë dhe princi Mohamet (Mehmeti), i cili kur sheh ushtrinë e vogël prej 100 luftëtarësh që kishin vlarë me mijëra prej trupave më të mira osmane, i lutet të atit që t'i ngulte në hu të gjithë, por Murati jo vetëm që e mban fjalën për kalim të lirë, por madje i lëvdon armiqtë e tij për trimërinë e dëftuar dhe u fal atyre edhe dhurata, sepse *“thyerja e fjalës së dhënë, është mjeti i parë që e çon trimërinë e armiqve deri në dëshpërim”*³¹. Skënderbeu, përpiket sërish që ta marrë Sfetigradin, duke u ndihmuar dhe duke i paguar me flori forca të huaja si franceze dhe gjermane, ndër të cilat kishte edhe mjeshtër që bënin pushkë (*Büchsenmeister der Reichstädte*) dhe që kishin ardhur nga qytetet perandorake.³² Qyteti mbahet i rrethuar nga forcat e tij nga data 30 shtator deri më 23 tetor, por nuk ia del që ta pushtojë e ta ketë sërish këtë kështjellë nën komandë.³³

Pas këtyre ngjarjeve Murati (Amurath) së bashku me të birin Mehmetin bëhet gati që të niset edhe njëherë kundër Arbërisë. Kësaj here plani ishte rrethimi dhe pushtimi i Krujës. Trupat osmane arrijnë në prill të vitit 1450, duke nisur në fillim një trupë prej 40 000 spahinjsh, të cilët në fillim nuk hasin në ndonjë rezistencë të madhe. Skënderbeu e sulmon kampin e osmanëve natën duke u shkaktuar shumë humbje. Përshkrimi i këtij rrethimi në vepër merr nganjëherë edhe nuancat e një veprë letrare, duke i shtuar edhe ndonjë dialog. Më në fund, pas pesëmuajsh rrethim Murati në çadrën e tij, i lodhur nga pleqëria dhe nga sëmundja vdes nën muret e Krujës, në moshën 85-vjeçare, duke i lënë Mehmetit këtë amanet:

“Hakmerru për mua ... luftë e përjetshme qoftë ndërmjet teje dhe Skënderbeut, deri sa ai të shfaroset, sepse unë deri atëherë nuk do ti shijoj kënaqësitë e besimtarëve. Mësoje prej meje që të mos përbuzësh asnjë armik guximtar, sado i vogël qoftë ai. Nëse ndonjëri rritet kundër teje, shtype menjëherë me gjithë fuqinë tënde”.³⁴

³⁰ *Po aty*, f. 51-52.

³¹ *“Wortbrüchigkeit”, sagte er ist das erste Mittel, die Tapferkeit eines Feundes zur Verzweiflung zu bringen.” Po aty*, f. 52.

³² *Po aty*, f. 53.

³³ *Po aty*, f. 54.

³⁴ *“Räche mich ... ewiger Krieg sey zwischen Dir und Scanderbeg, bis er vertilgt ist. Ich werde nicht eher die Freuden der Gläubigen schmecken. Lerne von mir, keinen*

Kruja çlirohet dhe Skënderbeu i mbulon luftëtarët e tij me dhurata. Lajmi i fitores përhapet në të gjithë Evropën, e cila e ngazëllyer nga fitoret kundër osmanëve dërgon tek ai edhe ndihma. Një vit më vonë Skënderbeu martohet me vajzën e një vasali, dhe fillon me fortifikimin e vendit, punë që më parë nuk e kishte bërë as i ati i tij.³⁵ Autori nuk i jep rëndësi përshkrimit të dasmës së Skënderbeut, dhe nuk e përmend emrin e vjehrrit të tij, Gjergj Arianitit. Përkundrazi autori përqendrohet më tepër në përshkrimin e tipareve të sulltanit të ri, Mehmetit II, të cilin ai e përcakton gabimisht si të birin e vajzës së despotit të Serbisë, duke i dhënë atij tiparet e mëposhtme: “barbar në kuptimin e plotë të fjalës, të pagdhundur dhe të paditur, që nuk ka as njëfarë besimi, por tallet qoftë me Kuranin qoftë me Ungjillin; i vogël e me trup të rrasët e me fytyrë të verdhë e të hajthshme”.³⁶ Pikërisht ky do të luftonte tani kundër Skënderbeut.

Pasi Skënderbeu refuzon kërkesën për pagimin e një tributi modest, në Arbëri dërgohet Ahmet Pasha, i cili mundet.³⁷ Për herë të parë Skënderbeu përdor në këtë luftim një trupë të re, të quajtur *stratiotë*, të cilët falë taktikës që ishte traditë në përgatitjen e tyre, bëhen të famshëm edhe më vonë, duke luftuar në mesin e ushtrive italiane dhe franceze, dhe që, - sipas autorit, - ishin të ngjashëm me kusarët.³⁸ Ahmet Pasha, që shquhej për sjellje fine, i zënë rob, trajtohet mirë nga Skënderbeu dhe lihet i lirë kundrejt një pagese nga ana e sulltanit prej 150 000 zekinash, por më pas mbetet mik me heroin gjatë gjithë jetës.³⁹

Më vonë dërgohet edhe një sanxhakbej me nam të mirë, për të sulmuar Skënderbeun, kësaj radhe duke i rënë nga Serbia. Ai kërkon nga sulltani vetëm 15 000 trupa për këtë fushatë. Gjatë përlëshjes vritet nga vetë dora e Skënderbeut, me një shtizë. Emri i këtij sanxhakbeu nuk përmendet.⁴⁰

Në libër përmendet edhe rrethimi i Beratit nga Skënderbeu. Përmendet gjithashtu edhe paqja dyjavore që Skënderbeu u dha trupave

kühnen Feinde zu verachten; wenn er auch zu klein ist. Erwächst Dir einer, so erdrücke ihn gleich selbst mit Deiner ganzen Kraft.” Po aty, f. 59.

³⁵ *Po aty*, f. 61.

³⁶ *Po aty*, f. 62.

³⁷ *Po aty*, f. 64.

³⁸ *Po aty*, f. 65, shih referencën.

³⁹ *Po aty*.

⁴⁰ *Po aty*, f. 66-68.

turke brenda kështjellës, gjë që rezultoi si një ndër gabimet e tij, pasi në ndihmë të të rrethuarve sulltan Mehmeti kishte nisur ndërkohë një ushtri prej 44 000 trupash, të cilët e zenë në befasi duke bërë kërdrinë mbi ta.⁴¹ Skënderbeu tërhiqet nga kjo ndërmarrje dhe arrin të shpëtojë 2/3 e trupave të tij.

Autori sjell në këtë punim edhe përpjekjen e sulltanit për të bërë për vete bashkëluftëtarë të Skënderbeut, dhe i afrohet kështu Mojsi Golemit duke e fituar për qëllimet e tij. Mojsiu tradhtoi, mbërrin në Adrianopojë, ku pritet mirë dhe aty sulltani e vë komandant të një ushtrie prej 15 000 trupash.⁴² Më 23 shkurt 1453, Mojsiu nisoi në drejtim të Arbërisë, me qëllim që të pushtojë fillimisht tokat e veta, mbasi i kishte premtuar sulltanit se në rast se nuk do të kishte sukses do ta lante turpin me kokën e tij. Ky është viti në të cilin pushtohet edhe Kostandinopaja.

Me mbërritjen e Mojsiut, Skënderbeu me zemër të vvarë bëhet gati për luftë kundër tij. Ai që dikur kishte qenë një ndër miqtë e tij më besnikë e më të ngushtë po i dilte përpara si tradhtar, në krye të ushtrisë së armikut më të madh. Këtu nuk luante rol asnjë taktikë nga ato të zakonshmet (si p.sh. të sulmeve të befasishme, natën etj.), sepse Mojsiu i dinte të gjitha. Këtu të vetmin rol e luante vetëm trimëria dhe guximi. Edhe pse plani i Mojsiut kishte qenë i menduar mirë, trupat e tij të ndara në tri skuadra sulmohen me shpejtësi dhe humbin formacionin e rregullt. Megjithatë, një kalorës vërsulet në drejtim të Skënderbeut, e godet atë në pjesën e poshtme të barkut, sa që ai gati bie nga kali, por nuk vritet pasi e mbron parzmorja.⁴³ Ngaqë një ushtar turk pandeh se Skënderbeu ishte vvarë, ngazëllehet dhe bërtet “*Fitore, fitore, Skënderbeu ka vdekur!*”⁴⁴ Kjo i jep Skënderbeut forcë që të ngrihet dhe një herë dhe të vazhdojë. Në këtë betejë Skënderbeu nuk mban përkrenaren me kokë dhe por në vend të saj ka një tufë me pupla që u shërben luftëtarëve të tij ta vënë re. Si përfundim, përpjekjet për të pushtuar Arbërinë dështojnë dhe ushtria turke tërhiqet duke marrë me vete përdhunimin dhe Mojsiun.⁴⁵

Për shkak të këtij dështimi në Kostandinopojë, Mojsiu kalon një periudhë të vështirë. Ata që e kishin mik e shohin me keqardhje, kurse ata që e kishin inat dhe zili e shohin me urrejtje dhe e mbajnë për tradhtar.

⁴¹ *Po aty*, f. 70-72.

⁴² *Po aty*, f. 76.

⁴³ *Po aty*, f. 78.

⁴⁴ “*Sieg, Sieg, Scanderbeg ist todt*”, *Po aty*.

⁴⁵ *Po aty*, f. 79.

Kjo e bën atë të kthehet edhe një herë tek Skënderbeu, i cili së bashku me oficerët e tij e pret krahëhapur. Ja si e përshkruan Beker këtë ngjarje: *“I penduari bie para këmbëve të tij. Nga lotët ai nuk ishte në gjendje të thoshte as edhe një fjalë. Skënderbeu habitet, pyet, merr me mend dhe në zemrën e tij të mirë harron çdo gjë. Asnjë qortim, asnjë fjalë në lidhje me shkakun e atij hapi nuk del nga buzët e tij. Ai e ngre mikun e tij të vjetër dhe e shtrëngon fort në kraharor.”*⁴⁶

Më vonë, Skënderbeut pasi i lind djali, i ndodh edhe një tradhti tjetër. Është pikërisht nipi i tij, Hamza (Hamzai) që ikën tek sulltani, ngaqë pandeh se froni nuk do t'i takonte më atij. Pasi sulltani e pret Hamzanë me një zemërgjerësi të madhe i beson një ushtri prej 50 000 trupash, me qëllim që të bëhej sunduesi i trojeve arbërore.⁴⁷ Në krye të ushtrisë vihet Jusuf Pasha i Rumelisë (në tekst Romania), i cili vjen në Arbëri me 40000 trupa. Hamzain me ushtrinë e tij, Skënderbeu e zë në befasi dhe e mposht duke i shkakuar 20 000 të vdekur.⁴⁸ Ai, me dijeninë e Skënderbeut arratiset sërish për në Kostandinopojë, ngaqë atje kishin mbetur gruaja dhe fëmijët, ku vdes i helmuar.⁴⁹ Disa kohë më vonë, pasi përpjekjet për paqe ndërmjet Skënderbeut dhe Mehmetit dështojnë, ngaqë ky i fundit nuk pranoi të lironte Beratin dhe Sfetigradin. Kështu, Skënderbeu niset në Napoli, në ndihmë të të birit të mbretit Alfons.⁵⁰ Ndërkaq sulltani vë nën zgjedhë Athinën dhe krahinat përreth saj ndërsa Persinë e detyron që të bëjë një paqe poshtëruese.

Pas këtyre ngjarjeve, për në Arbëri niset sërish një ushtri turke prej 40 000 trupash me në krye oficerin Karassa, i cili detyrohet të ndërpresë betejën kundër Skënderbeut dhe i shpëton asgjësimit, falë një shiu të rrëmbyeshëm që e ndihmon në ikje.⁵¹ Kur Mehmeti shikon se ishte e pamundur që të mposhtej Skënderbeu, i ofron këtij paqe dhe miqësi, me kushtin e vetëm, që të dërgonte tek ai, birin e sapolindur. Por, Skënderbeu nga ana e tij dërgon kushte të tjera për paqe, të cilat Mehmeti

⁴⁶ *“Da warf sich der Reuige plötzlich zu seinen Füßen nieder. Vor Thränen vermochte er kein Wort zu reden, Scanderbeg staunt, fragte, erräth, und vergessen ist Alles in seinem guten Herzen. Kein Vorwurf, keine Frage nach der Ursache jenes Schrittes, fließt über seine Lippen. Er hebt den alten Freund auf und drückt ihn an seinen Busen.”* Po aty, f. 80.

⁴⁷ Po aty, f. 83.

⁴⁸ Po aty, f. 88.

⁴⁹ Po aty, f. 91.

⁵⁰ Po aty, f. 92.

⁵¹ Po aty, f. 93.

i pranon dhe e njeh Skënderbeun si mbret të ligjshëm duke hequr dorë nga të gjitha pretendimet e tij mbi Arbërinë.⁵² Megjithatë, kjo marrëveshje nuk ka jetëgjatësi, sepse Papa dhe Venediku po përgatiteshin për luftë kundër sulltanit dhe si rrjedhim Skënderbeu, si aleat i tyre, paqen e arritur në vitin 1461 e prish më 1463, ngaqë atij i premtohet udhëheqja e një kryqëzate.⁵³ Si prishje e paqes shërben një inkursion i Skënderbeut në trojet e Maqedonisë, ku ai bën shumë plaçkë.⁵⁴

I gëzuar dhe duke parë ëndrrat më të bukura që kishte pasur ndonjëherë, Skënderbeu po priste me padurim lajmin e papës, për zbarkimin e ushtrisë papnore, por për habinë e tij, njoftohet që papa Piu II kishte vdekur papritur në Ankona, në moshën 59-vjeçare, kur po bëhej gati të imbarkohej për në Arbëri.⁵⁵ Ushtria që ishte mbledhur, ishte tërhequr sërish, dhe kjo e bën Skënderbeun të zhgënjehet, kur priste momentin që më në fund të bashkonte Arbërinë me vendet e tjera dhe të ripërtërinte madje edhe mbretërinë greke.

Sulltani Mohamet dërgon në Arbëri një ushtri tjetër prej 20 000 ushtarësh, kësaj radhe nën komandën e shqiptarit Bellaban [Ballaban] që ishte shquar në pushtimin e Kostandinopojës dhe nga statusi i një skllavi ishte ngritur në statusin e një oficeri të lartë.⁵⁶ Pas bisedimeve, kërkesat e të cilave Skënderbeu i refuzoi me tallje, ushtritë bëhen gati për luftë. Bellabani ia del që t'i ikte disfatës së plotë, por gjatë betejës arriti të zinte rob Mojsiun, të cilin e dërgoi të lidhur me zinxhirë në Kostandinopojë.⁵⁷ Mojsiu u rrop i gjallë për 14 ditë rresht, deri sa më në fund gjeti vdekjen.⁵⁸ Kjo ishte pra hakmarrja e Mohametit ndaj tij, por edhe ndaj vetë Skënderbeut, të cilin nuk po arrinte ta mposhte.

Renegatin shqiptar sulltan Mohameti e dërgon sërish me një ushtri duke i premtuar që, *“Pashallëku i Arbërisë është i joti, në qoftë se Skënderbeu gjendet para këmbëve të mia i gjallë apo i vdekur”*.⁵⁹ Por, edhe kjo ushtri shkon ashtu si të tjerat. Shqiptarët që donin të merrnin hak

⁵² *Po aty*, f. 95.

⁵³ *Po aty*, f. 96.

⁵⁴ *Po aty*.

⁵⁵ *Po aty*, f. 98.

⁵⁶ *Po aty*, f. 99.

⁵⁷ *Po aty*, f. 100.

⁵⁸ *Po aty*, f. 101.

⁵⁹ *“Der Paschalik von Albanien ist Dein, wenn Scanderbeug todt oder lebend zu meinen Füßen liegt!”* *Po aty*, f. 101.

edhe për Mojsiun bënë kërdrinë dhe i detyrojnë turqit të tërhiqeshin në Maqedoni, duke marrë prej tyre plaçkë të madhe.⁶⁰ Bellabani, mundohet të shfajësohet tek sulltani duke i bërë propozimin që Skënderbeu mund të mposhtej vetëm nëse do të sulmohej njëkohësisht nga dy krahët prej dy ushtrive të ndryshme.⁶¹ Por, edhe kjo përpjekje dështon. Bellabani ia mbath për të shpëtuar kokën, ndërkohë që ushtria e tij shpërbëhet⁶², kurse e dyta pëson disfatë të madhe ku mbetet i vrarë vetë komandanti nga një goditje me shtizë në pjesën e poshtme të barkut.⁶³ Edhe kësaj here, Arbëria i shpëton pushtimit.

Sulltani vendos që të shkojë vetë kundër Skënderbeut por më parë përpiqet që të arrijë qëllimin e tij me mjete të tjera. Ai dërgon dy renegatë tek Skënderbeu, dy persona që gjoja kishin tradhtuar sulltanin dhe donin që të viheshin në shërbim të tij. Kur të vinte rasti, ata duhej të përpiqeshin që ta helmonin Skënderbeun. Por, papritmas për diçka të parëndësishme ata fillojnë të ngatërrohen me njëri-tjetrin dhe nxjerrin sekretin.⁶⁴ Torturat i bëjnë ata që të nxjerrin edhe sekretet e tjera, dhe në fund vdesin ashtu siç e meritonin, kurse sulltanit nuk i mbeti gjë tjetër për të qetësuar ndjenjën e tij të hakmarrjes, përveçse rruga e luftës.

Autori i kushton rrethimit të Krujës disa faqe dhe jep detaje që më tepër mund të jenë rezultat i fantazisë së tij. Ai nuk jep burime. Ushtria e stërmadhe niset dhe Bellabani vihet në krye të pararojës së saj. Ushtria turke gjatë rrugës nuk gjen rezistencë dhe shfaros me zjarr dhe shpatë çdo gjë që i del përpara.⁶⁵ Kruja rrethohet dhe goditet me topa natë e ditë. Ushtria mbrojtëse gjente rastin që të dilte herë pas here me sulme të rrufeshme, kurse Skënderbeu kishte prerë të gjitha rrugët e furnizimit për turqit. Rrethimi po zgjaste dhe sulltani kishte frikë se mos do të ishte i detyruar të tërhiqej me turp dhe me dëme.⁶⁶ Ai mërzhitet dhe e lë ushtrinë nën komandën e pashallarëve të tij. Turqit kësaj radhe ishin shumë të kujdesshëm që të mos binin në kurthe dhe shpresonin që të përfitonin nga ndonjë dobësi e trupave mbrojtëse brenda kalasë.

⁶⁰ *Po aty*, f. 102-103.

⁶¹ *Po aty*, f. 104.

⁶² *Po aty*, f. 108.

⁶³ *Po aty*, f. 109.

⁶⁴ *Po aty*, f. 111.

⁶⁵ *Po aty*.

⁶⁶ *Po aty*, f. 112.

Skënderbeu ndërkaq fshehtas largohet nga krahina dhe shkon tek fqinjët për të gjetur mbështetje. Më tej arrin në Romë ku i lutet papës që të sigurojë mercenarë. Në Romë ai gjen një pritje të favorshme, sepse vlerësohet si muri mbrojtës i Italisë dhe i të gjithë Evropës Jugore.⁶⁷ Aty arrin të sigurojë para dhe me anë të Venedikut kthehet sërish me shpejtësi për në Arbëri, ku gjatë rrugës takon gjithkund trupa që ishin nisur për t'i ardhur atij në ndihmë. Pra, udhëtimi për në Itali kishte rezultuar shumë i vlefshëm. Ushtria që u krijua përbëhej nga 13 000 trupa dhe gjendej mbi ishullin Lissa. Mendojmë se këtu autori e ka fjalën për Ishullin e Lezhës.⁶⁸ Plani për shpëtimin e Krujës përgatitet në Shkodër (Skutari), kurse në Durrës mbërrinë forca të tjera ushtarake nga Venediku.⁶⁹ Nga ana tjetër në ndihmë të ushtrisë turke po vinte edhe i vëllai i Bellabanit me përforcime, por ai ra së bashku me të birin në duart e Skënderbeut, i cili mori edhe një sasi të madhe baruti.⁷⁰

Bellabani e ndjen veten të pasigurt dhe gjatë një sulmi që më tepër po anonte në favor të Skënderbeut planifikon tërheqjen nga rrethimi, para se ai vetë të përfundonte i zënë rob. Megjithatë, ai planifikon edhe një sulm të fundit të befasishëm, që ndoshta do t'i sillte atij në momentin e fundit atë që nuk kishte mundur ta siguronte deri atëherë, fitoren. Ndërkohë në një kullë të lartë të kështjellës, po qëndronte Gjergj Aleks (Georg Alexis), i cili e vë re Bellabanin dhe pasi jep një urdhër nëpër ajër fishkëllen një gjyle falkonete* dhe Bellabani rrëzohet nga kali i plagosur rëndë, kurse sulmi fillon e zbehet.⁷¹ Skënderbeu çan tashmë rrethimin dhe depërton gjithnjë e më tepër në drejtim të portave të Krujës, të cilat hapen për të pritur fitimtarët. Pas shpartallimit të plotë, të shkaktuar nga trupat e

⁶⁷ *Po aty*, f. 113.

⁶⁸ *Po aty*. Këtë toponim në fund të librit autori e shkruan "Lyssa" dhe në referencë e përshkruan si ishull, që ndodhet përballë brigjeve të Dalmacisë Venedikase "*Insel, dem venetianischen Dalmatien gegenüber*". *Po aty*, f. 121.

⁶⁹ *Po aty*, f. 114.

⁷⁰ *Po aty*, f. 115.

* Falkonetat ishin armë të artilerisë së lehtë që gjuanin gjyle të madhësisë së një veze pule, ka një precesion të madh dhe mund të jetë e rrezikshme edhe deri në 12 000-18 000 hapa. Ajo duhet të jetë përdorur edhe në kohën e Skënderbeut, pasi njihet si armë e gjysmës së dytë të shek. XV. Për më tepër, shih: Louis Blesson, *Geschichte des Belagerungskrieges oder der offensiven Befestigungen*. Eine Skizze. Mit zwei Kupfertafeln. Berlin: In der Schlesinger'schen Buch- und Muehandlung 1835, f. 156-159.

⁷¹ W. Becker, *Georg Scanderbeg...*, f. 115-116.

Skënderbeut të cilat ishin të etura për plaçkë lufte, një kontingjent i vogël trupash turke arrin të arratiset e të futet në territorin e Rumelisë.

Lajmi i fitores së Skënderbeut u përhap edhe në Kostandinopojë, ku emri i tij filloi të përmendej me frikë dhe me admirim, ngaqë aty të gjithë e kishin interpretuar udhëtimin e shpejtë të tij në Itali si ikje.⁷² Mohameti i trishtuar dhe i zemëruar keqas, ngaqë kishte frikë për fronin e tij, donte që të matej edhe një herë me Skënderbeun dhe u nis në vitin 1466, që të fitonte personalisht atë që nuk kishte mundur ta merrte më parë. Në pranverën e atij viti ai hyn kryq e tërthor në trojet e Arbërisë, duke sjellë me vete edhe zejtarë të gjithfarë lloji të cilët ndërtuan në *Fushat Farsale*⁷³, buzë lumit *Sommos* ose *Sommini*⁷⁴ një qytet, ose një fortifikim, që do ta përdornin si stacion qendror për të gjitha ndërhyrjet e tyre ushtarake.⁷⁵

Sulltani mendonte, që me këtë fortifikim do të bëhej zot i këtij vendi, por papritmas u përhap fjala që brenda mureve të qytetit ndodhej edhe vetë Skënderbeu, gjë që solli panik në radhët e ushtrisë turke. Megjithatë sulltani, i cili po vinte re se lavdia e tij ushtarake ishte e rrezikuar, shkoi me ushtri para mureve të Krujës, por kur vuri re se po qëndronte aty kot për muaj të tërë, pa mundur ta pushtonte, vendosi të merrte rrugën në drejtim të Durrësit ku nuk la gjë pa shkatërruar dhe pa shkretuar.⁷⁶ Ai pushtoi aty edhe një kështjellë të vogël të ndërtuar nga Skënderbeu. Fushat e pambrojtura përreth Durrësit qenë të detyruara të paguanin për rezistencën e këtij qyteti dhe atij të Krujës. Fshatrat u dogjën dhe gjithkund dëgjohehin britmat e pleqve dhe të grave që ose digjeshin brenda shtëpive të tyre, ose vriteshin nga shpata e spahinjve.⁷⁷

Skënderbeu që nuk i dilte kurrë përballë, e shoqëronte prej së largu, e provokonte nga çdo anë dhe i kishte prerë të gjitha rrugët e furnizimit, kështu që pas 5 muajsh brenda ushtrisë turke plasi uria, e cila u shoqërua edhe me epidemi të ndryshme. Kështu vdekja po merrte “të vjelat e saj të

⁷² *Po aty*, f. 117.

⁷³ Këtu autori e ngatërron gjeografinë, dhe quan *Fushat e Krujës (Fushë-Krujën)* dhe *Fushat e Elbasanit* si *Fushat Farsale*. Farsalas nuk ndodhet në Shqipëri, por në Greqinë e Veriut.

⁷⁴ Këtu kemi të bëjmë mbase me një gabim të leximit të emrit të lumit Shkumbi(*Scumpini*), të cilin autori e jep gabimisht me *Sommini*.

⁷⁵ W. Becker, *Georg Scanderbeg...*, f. 118.

⁷⁶ *Po aty*, f. 119.

⁷⁷ *Po aty*.

pasura”,⁷⁸ duke e detyruar të ikte në fillim të dimrit nga kjo qoshe e vogël.

Pra, në qoftë se dikur Greqia kishte mundur ushtritë perse, tani Arbëria, në perëndim të saj, e cila nuk ishte as sa një e dhjeta, u kishte bërë ballë për 20 vite rresht ushtrive më të guximshme turke të udhëhequra nga oficerët më të mirë dhe nga vetë sulltanët, të cilët kishin rrezuar perandorë dhe mbretër dhe i kishin futur tmerrin Evropës.⁷⁹

Në Lezhë, të cilën autori e quan Lyssa dhe e përcakton si ishull përballë brigjeve të Dalmacisë venedike, Skënderbeu thërret në kuvend vasalët e tij, princër të tjerë, me qëllim që verën e ardhshme të merrte hak kundër turqve.⁸⁰ Por aty ndjen se po i afrohej një armik të cilin nuk mund ta mundte, vdekja. Ai bie në shtrat i sëmurë. Pranë vetes thërret ambasadorët e Venedikut dhe të Napolit me qëllim që t’u linte porosi vendin dhe familjen. Venediku duhej të merrte në mbrojtje familjen e tij pas vdekjes. Aty i vjen lajmi që turqit i ishin afruar sërish mureve të Krujës, kërcen në këmbë dhe urdhëron t’i sjellin shpatën dhe parzmoren, por forcat e lënë dhe bie sërish në shtrat. I rraskapitur nga sëmundja vdes në moshën 63 vjeçe, më 17 janar 1467 dhe varroset në Lezhë.⁸¹

Pas vdekjes Arbëria dhe Dalmacia pushtohen nga turqit, të cilët duke pushtuar Lezhën, gjejnë edhe varrin e Skënderbeut. Jeniçerët e hapin varrin, marrin eshtrat e tij dhe i shpërndajnë ndërmjet tyre.⁸² Shumë të lumtur që kishin mundur të siguronin pjesë nga reliket e këtij luftëtari të madh, i vendosën këto eshtra në mbajtëse ari e argjendi dhe i mbanin në qafë e në gjoks, si talismanë të cilët do t’u sillnin fat në luftë. Ata e nderuan hirin e heroit po aq shumë, sa e kishin pasur frikë dhe sa e kishin urreyer, kur kishte qenë gjallë.⁸³

Paraqitja e figurës së Skënderbeut

Skënderbeu në këtë vepër na shfaqet në disa dimensione, ai është një hero i krishterë “*Kämpen Christi*”⁸⁴, një prijës i popullit të tij, pra që

⁷⁸ “*Der Tod hielt alle Tage eine überreichliche Erndte*”. Po aty.

⁷⁹ Po aty, f. 120.

⁸⁰ Po aty, f. 121.

⁸¹ Po aty, f. 122.

⁸² Po aty, f. 123.

⁸³ Po aty.

⁸⁴ Po aty, f. 125.

mund ta përkufizojmë edhe si hero kombëtar; si një hero çlirimtar dhe si një strateg i jashtëzakonshëm dhe guximtar. Megjithatë në lidhje me luftën për krishterimin, autori në fund të librit shkruan që, ai kishte bindjen se luftonte për religjionin e krishterë, por në fakt shqiptarët e tij hynin në luftë për fushat e qytetet e tyre dhe për të kënaqur vesin që kishin për grabitje.⁸⁵

Skënderbeu paraqitet si person komunikues qoftë me popullin qoftë me ushtarët dhe nëpër fitore ai është shumë bujar dhe shpërblen luftëtarët e tij me sende të ndryshme si peliçe, para e kuaj⁸⁶, p.sh. në rastin e mbrojtjes së Krujës nga Murati II, madje thjeshtësia e tij në komunikim me vartësit ishte e atillë, saqë ai ishte i arritshëm edhe për më të parëndësishmin e më të voglin ndër ta.⁸⁷Përveç kësaj, ai edhe pse ishte i pamëshirshëm në dyluftim, me robërit dhe pengjet turq ishte mjaft korrekt dhe i mëshirshëm dhe ngandonjëherë edhe miqësor, siç është p. sh. rasti me Ahmet Pashën (Achmed Pascha), të cilin e trajton miqësisht në një mënyrë të veçantë, e lë të shkojë me gjithë robër (pasi paguhet shuma prej 15 000 zekatësh nga sulltan Mehmeti II) saqë ky mbeti mik i Skënderbeut për të jetën.⁸⁸Skënderbeu tregohet i mëshirshëm edhe me një nga oficerët e tij më të ngushtë Moisiun (Moses), kur ky e tradhton, duke u vënë në shërbim të sulltanit e duke luftuar kundër tij,⁸⁹ dhe pastaj kthehet tek Skënderbeu sërish plot pendesë.⁹⁰ Pra, me armiqtë Skënderbeu tregohet nganjëherë aq miqësor dhe i mëshirshëm, saqë ata si përfundim donin që ta kishin atë më parë mik se armik.⁹¹

Skënderbeu përmendet në vepër edhe si një krijues i një kalorësie të re, të *stratiotëve*, apo të *kalorësisë shqiptare (albanische Reiterei)*, siç e quan autori, të cilët ishin të ngjashëm me husarët e ushtrive perëndimore evropiane.⁹²Lufta e tij kundër pushtuesit turk shihet si një akt, të cilin edhe kombet më të mëdha nuk guxonin ta ndërmerrenin në atë kohë.⁹³ Autori vëren aftësinë e tij si strateg: ai ishte i palodhshëm në këtë punë,

⁸⁵ *Po aty*.

⁸⁶ *Po aty*, f. 60.

⁸⁷ *Po aty*, f. 125.

⁸⁸ *Po aty*, f. 65.

⁸⁹ *Po aty*, f. 76-79.

⁹⁰ *Po aty*, 80.

⁹¹ *Po aty*, f. 125.

⁹² *Po aty*, f. 65.

⁹³ *Po aty*, f. 124.

kontrollonte me imtësi pozicionet, merrte të dhëna të hollësishme mbi armikun, kur gjatë natës të gjithë flinin, ai bënte planin e betejës, të cilën do ta udhëhiqte personalisht.⁹⁴ Në lidhje me mënyrën e tij të luftuarit bie në sy edhe fakti – shkruan autori – që Skënderbeu mund t’i rezistonte me mjete të pakta edhe një superfuqie ushtarake armike.⁹⁵ Përsa i përket artit ushtarak të Skënderbeut, autori përmend edhe aftësinë e tij për të krijuar miq dhe aleatë deri brenda sarajeve dhe në Divanin e Sulltanit, prej të cilëve ai kishte të dhëna mbi ushtritë që do të niseshin, dhe interesohej sidomos për pikat e tyre të dobëta.⁹⁶ Po ashtu anë tjetër pozitive që e ndihmonte në luftën e tij ishte edhe aftësia për të gjetur dhe për të shumuar paranë.⁹⁷

Si përfundim, sipas Bekerit ai radhitet tek burrat më të admirueshëm të kohës së tij, i cili nëpërmjet guximit dhe shpirtit ndërmarrës arrin kufijtë e të së pamundurës.⁹⁸ Përsa i përket moralit të heroit, autori shton se është e vështirë që të vlerësohet, nëse ishte negativ apo pozitiv, sepse rrethanat, edukimi, ligji i hekurt i domosdoshmërisë, koha dhe vendi bëjnë që të falen këtu shumë gjëra dhe janë njëkohësisht arsye justifikimi.⁹⁹ Gjithsesi, kombi i tij i detyrohet atij aq shumë.¹⁰⁰

Paraqitja e shqiptarëve në veprën e Bekerit

Në fillim të veprës Bekeri shkruan mbi trimërinë dhe karakterin e shqiptarëve, duke e krahasuar me atë të zviceranëve që ruanin fronin në pothuaj të gjitha shtetet e Evropës së krishterë perëndimore. Kështu edhe osmanët kishin gjetur “zviceranët e tyre”, pra shqiptarët apo arnautët, të cilët kryenin pothuaj të njëjtin funksion. Autori thotë, “*kudo që të shkoni, tek çdo pasha, do të gjeni, truprojat e frikshme, të cilët presin vetëm një lëvizje të dorës, dhe personi, kundër të cilit ngrihet thika gjendet në çast i vdekur në pragun e pallatit*”¹⁰¹. Pra, shqiptari tek Bekeri, përshkruhet si një luftëtar i egër, i cili në fakt nuk është as i krishterë e as

⁹⁴ *Po aty*.

⁹⁵ *Po aty*, f. 126.

⁹⁶ *Po aty*, f. 127.

⁹⁷ *Po aty*.

⁹⁸ *Po aty*, f. 123.

⁹⁹ *Po aty*, f. 128.

¹⁰⁰ *Po aty*.

¹⁰¹ W. Becker, *Georg Scanderbeg...*, f. 3.

mysliman(turk), por që aftësia për të vrarë e pajisur me një besnikëri të pathyeshme bashkohet tek ai me një trimëri të egër që ka edhe një lakmi të pangopur për të grabitur.¹⁰² Pra, në tërësinë e tyre ky popull ishte një popull i egër (*wildes Volk*).¹⁰³

Atdheun e këtyre luftëtarëve që janë më të mirët e më të frikshmit (*besten, gefürchtesten Krieger*)¹⁰⁴ autori e përshkruan si një vend të egër me male shkëmbore të mbuluara me dëborë dhe në perëndim të lagur nga valët e detit. Ata kishin ardhur aty nga Deti Kaspik të dëbuar prej andej.

Sipas Bekerit, arnauti është akoma edhe sot (viti 1821) jo një skllav i pafuqishëm, siç janë pasardhësit e grekëve fisnikë, por atij i frikësohen shumë dhe mundohen që ta mbajnë mirë me të.¹⁰⁵ Atë e mbajnë për turk, dhe kur ai është i krishterë.¹⁰⁶ Po të mos kishte ushtruar forcat e tij që në kohën e Skënderbeut, pra po të mos kishte njohur që atëherë perimetrin e aftësive të tij, do ta kishte pasur shumë të vështirë që t'i shpëtonte fatit të rëndë, të përgatitur qoftë prej vetvetes, qoftë prej të gjithë fqinjëve.

¹⁰² “[...] die grimmigen Krieger, die, nicht Christen, nicht Türken, nur Sinn für Mord mit unbiegsamer Treue vereinen, nur wilde Tapferkeit mit unersättlicher Raubgier mischen können.” W. Becker, *Georg Scanderbeg...*, f. 4.

¹⁰³ *Po aty*, f. 124.

¹⁰⁴ *Po aty*, f. 4.

¹⁰⁵ *Po aty*, f. 128.

¹⁰⁶ *Po aty*.

II

**GJERGJ KASTRIOTI, NJË SKICË E BOTËS SË MËPARSHME
QË JEP KRAHASIM ME TË SOTMEN
Monografi e Heinrich Gottlob Gräve, 1828**

Dy fjalë për autorin

Monografia e dytë është botuar në vitin 1828 si një studim historik me titull “*Gjergj Kastrioti, një skicë e botës së mëparshme që ofron një krahasim me të sotmen*” (*Georg Kastriotto. Eine biographische Skizze der Vorwelt, Vergleichung mit der Gegenwart darbietend*).¹⁰⁷ Autori i kësaj vepre në parathënie ka vënë inicialet “G. K. Gusht 1827(G., K. im August 1827)”¹⁰⁸. Aipara disa kohësh mbahej anonim. Më vonë vërehet se ishte Hajnrih Gotlob Grefe (Heinrich Gottlob Gräve¹⁰⁹ (ose Gräfe). Përsa i përket biografisë së autorit po japim disa të dhëna në vazhdim. *Heinrich Gottlob Gräve*u lind më 7 shkurt 1772 në Budissin, Dukati Oberlausitz. Ai ishte jurist, historian dhe etnograf gjerman. Grefeqe i biri i një mjeshtri rrobaqepës dhe pati një formim humanist, që e mori në shkollat e qytetit të tij të lindjes. Në periudhën 1790-1797 studioi për juridik në Lajpcig dhe disa vite më vonë, më 1800 u bë avokat i zyrës eprore në Bautzen dhe më vonë anëtar këshilli dhe senator në Kamenz. Në vitin 1821 (ose 1822) u bë anëtar i Shoqërisë së Shkencave të Oberlauzicit (*Oberlausitzischen Gesellschaft der Wissenschaften*). Kishte një interes të madh për etnografinë dhe për historinë e krahinës së tij, i cili u pasqyrua në shumë botime, sidomos në 30 vitet e fundit të jetës.

¹⁰⁷ *Georg Kastriotto. Eine biographische Skizze der Vorwelt, Vergleichung mit der Gegenwart darbietend. Mit Kastriotto's Bildniß. Meißen/Leipzig: C. E. Klinkicht/ J. G. Mittler 1828.*

¹⁰⁸ *Po aty*, f. XVI.

¹⁰⁹ Të dhënat biografike nga: Friedrich August Schmidt, Bernhard Friedrich Voigt, *Neuer Nekrolog der Deutschen. Fünfundzwanzigster Jahrgang, 1847. Zweiter Theil.* Weimar: Bernhard Friedrich Voigt 1849, f. 825-826; Brigitte Emmrich, Heinrich Gottlob Gräve, në: *Sächsische Biographie*. [http://saebi.isgv.de/biografie/Heinrich_Gottlob_Graeve_\(1772-1847\)](http://saebi.isgv.de/biografie/Heinrich_Gottlob_Graeve_(1772-1847)) (19.10.2018). Shih edhe: *Neues Lausitzisches Magazin*. Im Auftrag der Oberlausitzischen Gesellschaft der Wissenschaften. Herausgegeben von Gustav Köhler. Band 34. Görlitz: Gustav Köhler 1858, f. 212.

Nga penda e tij kanë dalë shumë vepra monografike dhe artikuj. Ai vdiq më 30 prill 1847 në Kamenz.

Vepra

Në lidhje me librin e tij, në parathënie autori shpreh që në fillim simpati për Greqinë, të cilën ai e quan një vend të dashur dhe të bekuar nga Zoti (*in diesem lieblichen und von Gott gesegneten Land*). E cilëson veten si mbështetës i grekëve që në atë kohë luftonin për liri, dhe që po gjakoseshin me mijëra, ndërsa në Evropë po diskutohej akoma për legjitimitetin e kësaj kryengritjeje, duke vënë në peshoren politike çështjen, për ta ndihmuar ose jo këtë komb, porsi një Hamlet që rri dhe bën teologji e filozofi rreth çështjes, “*të jesh apo të mos jesh*”.¹¹⁰

Autori e konsideron këtë vepër të tijën si një paralajmërim, me qëllim që rreziku turk të mos nënvlerësohet: “*Sepse kush garanton që – ndoshta, për herë të fundit – pushteti osman nuk do të ripërtërihej përsëri dhe si një flakadan që po shuhet, nuk do ta përhap sërish zjarrin e tij të fundit në një mënyrë të frikshme dhe kështu Turku nuk do të bëhej serish i rrezikshëm për Gjermaninë?*”¹¹¹ sepse “perandoria e tyre ende nuk është dobësuar, siç besojnë disa, dhe të mos na thotë dikush se këta [turqit] qenkan hordhi të egra dhe të paformuara, sepse injoranca dhe jo disiplina të bashkuara me një fanatizëm fetar dhe fatalizëm dhe me një dëshpërim të egër – nga të cilat osmani është i ushqyer në shpirt më fort, sesa nga ç’është i ushqyer i krishteri nga Ungjilli – mund të çlirojnë forca të rrezikshme shkatërruese”.¹¹²

Autori i krahason turqit në një farë mënyre me barbarë, porsi galët, gotët dhe hunët e dikurshëm, të cilët gjithashtu kanë duar dhe se me ato duar ata e kanë më të lehtë të vrasin e të presin dhe të shkretojnë e të shkatërrojnë, sesa të ndërtojnë.¹¹³ Përveç kësaj sulltan Mahmutit II nuk i mungojnë paratë dhe aftësitë për të gjetur burime të reja ndihmëse¹¹⁴ dhe

¹¹⁰ Georg Kastriotto ..., f. III.

¹¹¹ “*Denn wer bürgt dafür, daß nicht jetzt – wahrscheinlich zum letzten Male – sich der Osmanen Macht noch einmal ermannen und gleich einer verlöschenen Fackel ihren letzten Glanz furchtbar verbreiten und der Türke noch einmal Teutschland gefährlich werden möchte*”. *Po aty*, f. VI.

¹¹² *Po aty*, f. VII.

¹¹³ “*Auch die Barbaren haben Hände, sie vermögen zu metzeln und zu verwüsten, und lechter fällt zu zerstören als aufzubauen*”. *Po aty*, f. VII-VIII.

¹¹⁴ *Po aty*, f. VIII.

nga ana tjetër midis perandorisë së tij dhe Gjermanisë nuk ka gjeografikisht dhe ushtarakisht pengesa natyrore të pakapërcyeshme, që mund ta ndalonin atë të depëronte në territoret gjermane.¹¹⁵

Përsa i përket aneksimit të Greqisë nga një superfuqi mbrojtëse, si p. sh. Rusia autori është kundër kësaj ideje, sepse sipas tij, “rusët qenkan shkatërrues kulture”¹¹⁶. Për këtë autori sjell një thënie të një Tatari i cili po rrinte nën hijen e një fiku në një vend të mrekullueshëm por jo frutdhënës, i cili thotë për vendin e vet se “*qysh kur janë bërë rusët zotë të vendit këtu, ata [tatarët] janë pakësuar, dhe çdo gjë që mbillet akoma, ata [rusët] e zhdukin nga faqja e dheut*”¹¹⁷. Kështu autori arrin në konkluzionin se në këtë rast, “tirania e turqve” do të ishte më e mirë për grekët se “humaniteti i rusëve”, duke cituar kështu edhe fjalët e një malazezi.¹¹⁸

Autori është edhe kundër një protektorati britanik, sepse grekët do të zhvillonin aspiratat e tyre kombëtare vetëm në një shtet të pavarur.¹¹⁹ Në lidhje me protektoratin anglez, autori sjell gjithashtu thënien e një mainioti të formuar, i cili kur u pyet nga një britanik në lidhje me pranimin nga grekët të mbrojtjes britanike ky u përgjigj: “*Më mirë në hellin turk sesa nën protektoratin e Anglisë*”.¹²⁰ Kushti paraprak për këtë tashmë ekzistonte, sepse pjesa më e madhe e luftëtarëve për liri kishin rënë për atdheun e tyre dhe nëpërmjet këtyre vdekjeve heroike ishte shuar kështu njëkohësisht edhe kritika për veset e grekëve që kishte ekzistuar më parë.¹²¹

Pa llogaritur faqet e hyrjes që janë 16, vepra përbëhet nga 128 faqe. Në lidhje me historinë e Skënderbeut, i vë vetes detyrë që të paraqesë heroin qysh në fillim në mënyrë sa më historike të mundur, duke e lënë pendën e tij që të drejtohet vetëm nga e vërteta, pa u influencuar nga zbukurimet romantike të kohës.¹²² Por, qysh në fillim autori na jep informacione të gabuara.

¹¹⁵ *Po aty*, f. IX.

¹¹⁶ G. Grimm, “Deutsche Skender-Beg-Monographien ...”, f. 96.

¹¹⁷ “*Seit die Russen Herren des Landes sind, haben sie sich verringert, und was ja noch angepflanzt wird, rotten sie aus!*”. *Georg Kastriotto ...*, f. XIV.

¹¹⁸ *Po aty*, f. XV.

¹¹⁹ G. Grimm, “Deutsche Skender-Beg-Monographien ...”, f. 96.

¹²⁰ “*Lieber am türkischen Spieß, als unter Englands Protektion*”. *Georg Kastriotto ...*, f. XV.

¹²¹ G. Grimm, “Deutsche Skender-Beg-Monographien...”, f. 96.

¹²² *Georg Kastriotto ...*, f. XVI.

Autori i mban grekët dhe shqiptarët [që i quan ndryshe edhe arnautë] për të njëjtin popull dhe e radhit Skënderbeun ndër heronjtë më të mëdhenj të këtij populli.¹²³ E fillon historinë e tij për Skënderbeun me pretendimin, se familja e Kastriotëve paska sunduar në Shqipëri që prej vitit 710,¹²⁴ pa iu referuar ndonjë burimi për këtë të dhënë. Pra Shqipërinë, si në rastin e shqiptarëve, autori e bën pjesë të Greqisë. Babanë e Skënderbeut Gjon Kastriotin, si të parin e familjes sunduese në Shqipëri e bën mbret dhe emrin e nënës së Skënderbeut autori e jep gabim “Vorsava” dhe jo Vojsava, e cila i përkiste fisit të Tribalëve.¹²⁵

Autori vazhdon edhe më tej me të dhëna të pasakta, kur thotë që Gjoni dhe Vorsava, kishin në fillim pesë vajza, të cilat qenë vrarë në vitin 1408 nga eunukët*, ndërsa katër djemtë e tyre Konstantin, Johann [Reposius], Stanislav [Staniza] dhe Gjergjin, më të voglin ndër vëllezër, të lindur në vitin 1406 ata qenë të detyruar t’i dorëzonin në oborrin e sulltan Muratit, pasi ky pushtoi të gjithë Greqinë.¹²⁶

Historia e Skënderbeut vazhdon në këtë vepër deri në faqen 86, ku flitet për vdekjen e tij, por edhe më pas sillen sërish fragmente nga jeta dhe veprimtaria e heroit. Me veprën e lartpërmendur të Bekerit, sigurisht gjenden paralele të tëra, por Grefe është më i saktë dhe i jep vazhdimisht

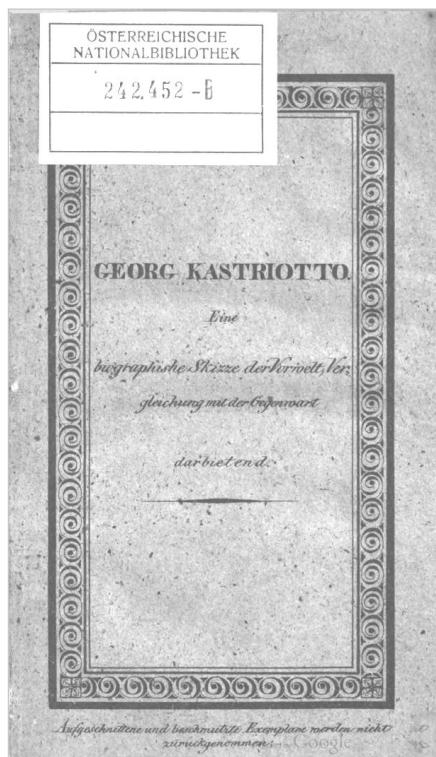

Fig. 2: Frontespici i veprës “Gjergj Kastrioti, një Skicë e një botës të përparme që ofron një krahasim me të sotmen” të Heinrich Gottlob Gräve

¹²³ *Po aty*, f. 1.

¹²⁴ *Po aty*, f. 2.

¹²⁵ *Po aty*.

*Siç dihet tashmë, motrat nuk u vranë por u martuan në dyer fisnike të ndryshme.

¹²⁶ *Po aty*, f. 3.

ngjarjet të shënuara me data. Vdekjen e Skënderbeut ai e jep megjithatë gabim, pra më 17 janar 1467.¹²⁷

Autori përmend edhe hapjen e varrit në Lezhë nga ushtarët osman, por jo në shenjë urrejtjeje për ta turpëruar, por për të marrë eshtrat, të cilat i ndanë në copa të vogla, me qëllim që të kishin nga një relike fatsjellëse nga trupi i këtij luftëtari.¹²⁸ Madje, autori përmend edhe një aga osman të quajtur Reis Efendi, i cili në vitin 1780 e kishte akoma një relike të tillë, dhe që e mbronte nga vrasjet e pas shpine dhe nga lufta.¹²⁹ Autori kishte takuar vetë të birin e Reis Pashait, që i kishte thënë se i ati, në fakt nuk ishte vrasës nëpër beteja, ngaqë e kishte mbrojtur kocka e Skënderbeut, por ishte ekzekutuar më vonë nga vetë sulltani me anë të litarit të mëndafshtë, dhe vetëm në këtë rast, kocka nuk e kishte pasur fuqinë për ta mbrojtur.¹³⁰

Sipas autorit rrënojat e varrit të tij mbi kodër u bënë vend pelegrinazhi, ku grekët shkonin vazhdimisht, deri para disa dhjetëvjeçarësh.¹³¹ Pra, këtu autori e bën Skënderbeun edhe hero të grekëve. Siç e thamë edhe më sipër, autori nuk e ka të qartë se kush ishin shqiptarët, duke i ngatërruar ata me grekët, citojmë: “aty pranë vendvarrimit të tij kalojnë barinj, kalimtarë të krishterë, judej dhe mysliman (në tekst turq) dhe thonë plot seriozitet ‘*Ktu është varri i Kastriotit të madh! – Ah sa i mirë, sa i madh, sa trim dhe sa i drejtë ishte ai*’.”¹³²

Sipas autorit, turqit arrijnë ta thyejnë përfundimisht mbretërinë e mrekullueshme të Kastriotit (*dieses herrliche Königreich*) një vit më pas (1468) dhe e shkretojnë këtë vend ekonomikisht, duke e rënduar me dyfishin e taksave.¹³³ Autori këtu shfaq mosnjohjen e tij mbi historinë e trojeve arbërore, shumë prej të cilave u pushtuan dhjetë vite pas vdekjes

¹²⁷ *Po aty*, f. 84.

¹²⁸ *Po aty*, f. 99.

¹²⁹ *Po aty*, f. 99-100.

¹³⁰ *Po aty*, f. 100.

¹³¹ “*Noch vor weniger, als einem Menschenalter, wallfahrteten die Griechen zu den Trümmern seines Grabhügels [...]*”. *Po aty*, f. 100.

¹³² “[...] und mit erfurchtsvollem Schauer ging der Hirt und Krieger, der christliche, jüdische oder türkische Wanderer bei der heiligen Städte vorüber, sish die Worte: “*Hier ist des Großen Kastriotto’s Grab! – wie gut, wie tapfer und wie gerchet war er! Bedeutungsvoll zuraunend.*” *Po aty*, f. 100.

¹³³ *Po aty*, f. 98.

së Skënderbeut, si në rastin e Krujës, e cila u pushtua nga turqit në vitin 1478.

Figura e Skënderbeut

Skënderbeu në këtë vepër paraqitet si prijës ushtarak që natyra e kishte pajisur me bollëk me të gjitha veçoritë e nevojshme, si fizikisht e shpirtërisht, sepse “guximi i tij ishte i fortë si shkëmbi”¹³⁴ Përveç kësaj force, autori e përshkruan heroin edhe si një njeri me tipare shumë njerëzore, që rrezatonte mirësi dhe butësi dhe që ishte shumë miqësor, veçori këto që e bënë një luftëtar të fitonte shumë zemra.¹³⁵ Edhe në këtë vepër Skënderbeu paraqitet si “Luftëtar i Krishterimit”(Kämpfer des Christentums)¹³⁶, apo edhe me cilësi të tilla, si *i mirë, i madh, trim dhe i drejtë*,¹³⁷ siç e përmendëm edhe më sipër.

Përfundime

Sipas studiuesit gjerman Grimm, Grefe si historian qëndron më lart se Bekeri i sipërpërmendur, i jep me kujdes burimet e tij që në fakt janë përkthime dhe botime të ndryshme të Barletit.¹³⁸ Burime që autori përdor janë:¹³⁹

1. Vepra e Marin Barletit, e botuar në Strasburg në vitin 1535¹⁴⁰, e përkthyer në gjermanisht nga Johannes Pinicianus, Frankurt mbi Main 1577 dhe Magdeburg 1606,¹⁴¹

¹³⁴ “Kastriotto war überhaupt von natur mit allen den Eigenschaften, welche zu einem großen Feldherr gehören, im reichlichen Maaße ausgestattet, indem er mit seiner ungeheurn Körperkraft einen felsenfesten Muth,...”. Po aty, f. 92.

¹³⁵ “jene Freundlichkeit, Gute und Milde, welche so leicht der Krieger Herzen gewinnt...”, Po aty.

¹³⁶ Po aty, f. 85.

¹³⁷ Po aty, f. 100.

¹³⁸ G. Grimm, “Deutsche Skender-Beg-Monographien...”, f. 98.

¹³⁹ Georg Kastriotto..., f. 128.

¹⁴⁰ *De vita, moribus ac rebus praecipue adversus turcas gestis Georgii Castrioti, clarissimi epirotarum principis, qui propter celeberrima facinora, Scanderbegus, hoc est, Alexander Magnus, cognominatus fuit, libri tredecim per Marinum Barletium Scodrensem conscripti, ac nunc primum in Germania castigatissime aediti.* Argentorati Apvd Cratonem Mylum. Mense Octobri, Anno M.D.XXXVII

¹⁴¹ Në lidhje me këtë botim autori jep edhe disa të dhëna të tjera. Ai përmend edhe përkthyesin tjetër të Barletit Gabriel Zschimmer nga Dresdeni që e përktheu veprën në vitin 1664. Grefe përmend edhe që vepra u përktheu në gjuhët frëngjisht, italisht dhe

2. Një vepër të Samuel von Pufendorf me titull “Historia e Gjergj Kastriotit Skënderbeut”;¹⁴²

3. Historia e të Madhit Kastriot, të quajtur Skënderbe, mbret të Shqipërisë dhe arkidukë i Epirit, e përkthyer nga frëngjishtja më 1780¹⁴³;

4. Një histori të Skënderbeut të botuar në vitin 1784 në Vjenë me titull “Kastrioti i Madh i Shqipërisë”.¹⁴⁴

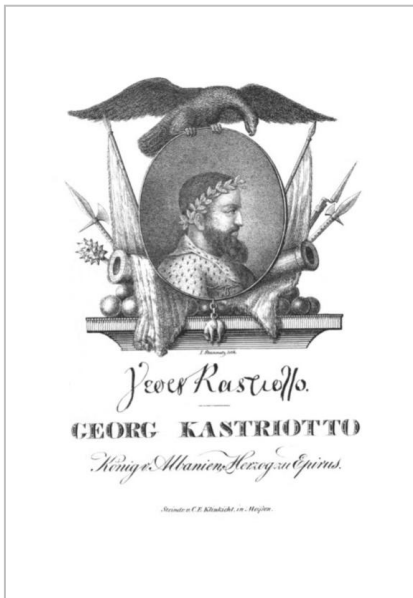

Fig. 3: Portret i Skënderbeut në veprën e Grefes

Të dhënat që ai nxjerr nga burimet, i komenton herë pas here dhe në disa raste shprehet edhe kritik ndaj tyre. P. sh. një rast i tillë është kur citon kronistin që thotë se në betejën e Dibrës së Poshtme nga ushtarët e Skënderbeut u vranë vetëm 26 luftëtarë, kurse në anën e turqve pati 22 000 të vdekur.¹⁴⁵ Nga kjo e dhënë autori distancohet duke u shprehur që në këtë rast po jepte vetëm të dhënat e burimit që ka në dispozicion dhe se humbje të tilla të pakta ndeshen edhe tek autorë të tjerë, si për shembull tek Cezari, i cili kur flet për humbjet e veta, jep një numër të vogël (*pauci de nostris ceciderunt*).¹⁴⁶

Por në raste të tjera ai përsëri tregohet jokritik dhe jo i saktë, si në

portugalisht. Gjithashtu informon që një fragment nga vepra e ka përpiluar edhe Georg Pontanus nga Breitenbergu në Hanouiae 1609, të cilën përdori Poncet në veprën e tij “Historie du Scanderbeg par Poncet” a Paris 1709. Shih: *Georg Kastriotto...*, f. 128.

¹⁴² Samuel von Pufendorf, *Georgii Castriotae, Scanderbeg vulgo dicti historia compendio tradita*, Stade 1684; shih më tej edhe bibliografinë: G. Pérovitch, *Scanderbeg...*, f. 85.

¹⁴³ *Geschichte des großen Kastriotto, genannt Scanderbeg, König von Albanien und Großherzog von Epirus. Aus dem Französischen*, 1780. Për këtë vepër nuk kemi mundur të mbledhim të dhëna. Ajo përmendet tek bibliografia: G. Pérovitch, *Scanderbeg...*, f. 100.

¹⁴⁴ *Der Grosse Kastriotto von Albanien, eine Geschichte*, Wien: 1784. Për këtë vepër nuk kemi mundur të mbledhim të dhëna. Ajo përmendet gjithashtu tek bibliografia e Petroviqit: G. Pérovitch, *Scanderbeg...*, f. 101.

¹⁴⁵ *Georg Kastriotto...*, f. 11.

¹⁴⁶ *Po aty*, f. 11-12, ref; krahaso edhe: G. Grimm, “Deutsche Skender-Beg-Monographien...”, f. 99.

rastin kur merr nga Barleti fragmentin e antikizuar, ku Skënderbeu sipas një zakoni të vjetër grek të lashtë e var shpatën në bustin e të atit¹⁴⁷. Ndër të tjera gabime mund të përmendim këtu edhe varrimin e Skënderbeut, të cilin ai e quan grumbull dheu apo kodërz (Grabhügel) që luftëtarët e tij e rrethojnë me flamujt që ua kishin marrë armiqve në luftë;¹⁴⁸ apo kur ai përmend kryeipeshkvin e Durrësit, emrin e të cilit e jep me Johann Mikrowick=Juanis, i biri i Petri Gardar nga Pastor=Vecchio, argjipeshkëv i Durrësit (*Johann Mikrowick=Juanis, Sohn Petri Gardar von Pastor=Vecchio, Erzbischof von Durazzo*)¹⁴⁹ etj.

Në detaje ai është më i saktë sesa Bikeri dhe përpiket të japë datime të sakta.¹⁵⁰ Ngjarjet shqiptare ai i vendos më fort në politikën evropiane të kohës, që nuk e lënë pas dore sfondin oriental.¹⁵¹ Ai nuk heziton që të paraqesë edhe disfatat e Skënderbeut dhe nëpërmjet kësaj bëhet akoma edhe më i besueshëm.¹⁵² Se si mendonte Grefe politikisht, kjo vihet re në të gjithë censurën e shtypit të asaj kohe. Edhe pse autori, i ndikuar nga filohelenizmi, i paraqet gabimisht grekët dhe shqiptarët si të njëjtë, megjithatë ka edhe gabime të tjera. Libri i tij mbi Skënderbeun është pa dyshim më lart se ai i Bikerit, sepse është më i saktë, më kritik dhe më i mbyllur. Për këtë është i mendimit edhe studiuesi gjerman Gerhard Grimm.¹⁵³

¹⁴⁷ G. Grimm, "Deutsche Skender-Beg-Monographien...", f. 99; *Georg Kastriotto...*, f. 71.

¹⁴⁸ "[...] die Krieger welche er oft zum Siege geführt hatte, pflanzten um seinen Grabhügel die den Feinden entrissenen Fahnen, und errichteten Trophäen von der iren Gegnern genommenen Beute [...]". *Georg Kastriotto...*, f. 86.

¹⁴⁹ *Po aty*, f. 62.

¹⁵⁰ G. Grimm, "Deutsche Skender-Beg-Monographien ...", f. 99.

¹⁵¹ *Po aty*.

¹⁵² *Po aty*.

¹⁵³ *Po aty*.

